

Читаючи Златоустого

Сучасним проповідникам є чому повчитися у знаменитих риторів античності. Одним із найшанованіших глашатаїв Слова, праці якого багаторазово передруковують як католики, православні, так і євангельські християни є Іоанн Золотоустий (бл. 347-407).

Іоанн народився в сім'ї воєначальника в Антіохії приблизно 347 р. Батько помер незабаром після його народження і його виховувала мати Анфуса, посвячена християнка. З юності він вивчав Святе Письмо, був улюбленим учнем Лібанія, вивчав богослов'я у знаменитого Діодора і Флавіана, 367 року його охрестив Мелетій, єпископ Антіохійський, а 370-го отримав посаду читця. Після смерті матері прийняв чернецтво і пішов у пустелю. Його неодноразово намагалися посвятити на церковне служіння, але він ухилявся, хоча пізніше, 381 року його висвятили на диякона, а 386-го – на пресвітера.

Трактат «Про священство»^[1] написаний, коли Іоанн ще не був служителем, і складений у вигляді діалогу між ним і його другом, ченцем Василем^[2], якого теж насилу вмовили прийняти служіння в церкві. У Трактаті 6 глав (Слів). Ми пропонуємо читачам альманаху «Богомисліє» тільки одну 5 главу (Слово п'яте). Можна сказати, що цей трактат – один із найвідоміших і найвпливовіших творів, що викладає принципи проповіді в античному світі.

Мистецтво риторики завжди цінувалося в античному світі, але до IV ст. язичницьке ораторське мистецтво перетворилося на пишно-мовні, урочисті фрази, так званої «другої софістики». Головним вважався «шарм» і чарівність оратора, а змісту відводилося друге місце. Іоанн протестує проти такого підходу і наполягає, що мудрість, тобто зміст, є головним для проповідника. Для нього найважливішим здавалося висловити красу Істини мовою людською, а не стати привабливим для аудиторії, тому він критично ставився до самозамилування його вчителя Ліванія.

Сучасні проповідники можуть навчитися в Іоанна Златоуста красі стилю, елегантності мови, високому рівню коректності й точності висловлювань, але головне – його любові й прихильності до чистого біблійного тексту.

С.В. Санніков

^[1] Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого. — К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. — Том I. Книга 2.

Переклад українською мовою кандидата богослів'я протоієрея Михайла Маруська. Під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). – <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/ioan-zolotoustyj-povne-zibrannya-tvorin-u-12-tomah/tvorinnya-svyatoho-ioana-zolotoustoho-tom-i-knyha-2/slovo-pyate/>

^[2] Пізніше відомий як Василій Великий або Кесарійський (бл. 330-379).

ПРО СВЯЩЕНСТВО^{*)}

СЛОВО П'ЯТЕ

1. Чимало сказано мною про те, який досвід повинен мати наставник у боротьбі за істину. Однак, крім цього, я хочу сказати і про іншу річ, яка буває причиною безлічі небезпек, або краще сказати, не вона буває причиною, а ті, що не вміють належно нею користуватися. Сама ж ця справа, коли нею будуть займатися здібні і ревні мужі, може принести спасіння і чималі блага.

Що ж це таке? Це великі труди в бесідах перед народом під час загальних зібрань. Найперше паства у більшості не хоче ставитися до тих, що говорять, як до наставників, і зі становища учнів піднімається до становища глядачів на світських видовищах. Як там народ ділиться й одні стають на боці одного, а другі на боці іншого, так і тут, поділившись, одні на боці одного, а другі на боці іншого, і слухають тих, що говорять, відповідного до свого настрою, поблажливого чи ворожого.

Але труднощі криються не тільки в цьому, а ще й в іншому. Якщо би хтось із промовців додав до своїх слів щось із чужих трудів, то на нього впадуть тяжчі звинувачення, ніж на того, хто би вкрав чуже майно. А часто такі звинувачення терпить і той, кого тільки в цьому запідозрюють, хоч насправді він нічого ні в кого не запозичав.

Але що я говорю про чужі труди? Часто він не може користуватися і своїми творами. Люди в більшості звикли слухати не ради користі, а для задоволення, вважаючи себе ніби суддями артистів-трагіків чи музикантів. І те мистецтво слова, яке ми тепер вважаємо зайвим, тут схвалюється, подібно як у софістів, коли вони вступають у суперечки між собою.

2. Отже і тут потрібна людина з мужньою душею, яка би значно перевершувала нашу немічність, могла відволікати народ від цього непристойного і шкідливо задоволення і привчала слухати корисне; щоб народ ішов за нею, їй підкорявся, а не вона йшла на поводу у народу. Однак цього можна досягти тільки двома способами: «зневагою до похвал» і «силою слова». Але коли не буде першого, тоді й

друге не принесе користі. Якщо той, хто зневажає похвалу, не буде подавати повчання з «благодаттю, сіллю приправлене» (Кол. 4, 6), то він, не отримавши користі від своєї великодушності, втратить і повагу народу. А коли вправний у слові буде зваблюватися славою через оплески, то від цього буде втрата і для народу, і для нього, позаяк через пристрасть до похвал буде намагатися говорити не ради користі, а ради задоволення слухачів.

Отже, той, хто не має пристрасті до похвал, але і не вміє говорити, хоч і не догоджає народові, однак і не може приносити йому належної користі, бо не може йому нічого сказати. Так само і захоплений пристрастю до похвал, хоч може вести повчальні розмови з народом, однак замість них подає те, що більш приємне для слуху, і через це отримує тільки шум оплесків.

3. Отже, добрий провідник має бути сильним у тому й іншому, щоб недостача одного не знищила друге. Коли він, виступивши серед народу, почне звинувачувати тих, котрі живуть безпечно, але потім знітиться, почне затинатися і через нестачу слів вимушений буде червоніти, тоді вмиль пропаде вся користь від сказаного. Обвинувачені, обурюючись сказаним і не маючи певних засобів, щоб йому відімстити, почнуть насміхатися з нього через його невміння, сподіваючись цим прикрити свої вади. Тому він, як вправний їздовий, повинен добре володіти обома талантами, щоб міг належним чином діяти як тим, так й іншим.

Коли ж він буде бездоганний у всьому, тоді з належною владою зможе і карати, і милувати тих, котрі віддані під його опіку. Без цього досягнути таку владу важко. Однак великодушність ради того, щоб користь від неї була досконалою, не може обмежуватися тільки однією зневагою до похвал, а має йти далі.

4. Чого ж ще необхідно остерігатися? Ненависті та заздрості. Корисно надмірно не остерігатися і не боятися несправедливих звинувачень (а настоятель обов'язково підпадає під безглузді дорікання), але й не зневажати ними. Хоч би вони були неправдиві, хоч би висувалися проти нас людьми негідними, необхідно старатися якнайскоріше їх погасити.

Ніщо так не підносить славу погану і добру як нерозсудливий народ. Звикнувши необдуманно говорити і слухати все, він, не розібравшись, ніскільки не турбуючись про істину, повторює все, що чув. Тому не можна зневажати тим, що виходить із народу, — як тільки появляються негативні підозри, їх треба тут же викорінювати, переконуючи тих, що звинувачують, хоч би вони були найнерозумнішими

зі всіх людей, і нічого не опускає з того, чим би можна ліквідувати недобру славу. Якщо ж обвинувачі не захочуть напоумитися навіть після того, як ми зі свого боку зробимо все, тоді вже просто не звертати на них уваги. Хто через такі неприємності занепадає духом, той ніколи не зможе звершити чогось доблесного і похвального. Зневіра і постійний неспокій можуть зломити силу душі і довести до крайнього знесилення.

Священик має ставитися до пастви так, як батько ставиться до своїх малих дітей. Ми не відвертаємося від них, коли вони ображають, б'ють чи плачуть. І не надто переймаємося навіть, коли вони сміються і підлашчуються до нас. Так і священики не повинні ані перейматися похвалами народу, ані засмучуватися через осудження, якщо тільки вони будуть безпідставними.

Це важко, блаженний, і навіть думаю, що й неможливо. Не знаю, чи випадало коли кому із людей, щоб слухати похвали і не радіти. А хто радіє, той прагне їх отримати. А хто хоче їх отримувати, той обов'язково буде переживати, сумувати і страждати, коли цих похвал не отримає. Як багаті, поки багаті, веселяться, а коли збідніють, нарікають: звикнувши до розкоші, не можуть переносити убогості. Так і ті, що мають пристрасть до похвал, не тільки тоді, коли їх задарма ганьблять, але й коли рідко хвалять, або почують, що хвалять інших, страждають душею, ніби від голоду. Скільки трудів і скільки прикросів, думаєш, необхідно перенести тому, хто з такою пристрастю вийшов на подвиг повчання? Не може море хоч інколи не хвилюватися, не може і душа такої людини залишатися без турбот і скорботи.

5. Навіть той, хто володіє великою силою слова (а її можна бачити не в багатьох), не може бути вільним від неустанних трудів. Позаяк сила слова не дається від природи, а досягається через освіту, тому хоч би будь-хто довів її до найвищої досконалості, але не буде у постійних трудах і вправах цю силу розвивати, то може її втратити. Тому більш освічені мають більше трудитися, ніж менш освічені, позаяк і їхня недбалість завдає неоднакової шкоди: у перших вона настільки більша, наскільки більшою є різниця в тому, чим вони володіють. Останнім, якщо вони не скажуть нічого путнього, ніхто не буде докоряти. Однак перші, якщо постійно не будуть виголошувати слова, якими би перевершили думки стосовно себе, заслужать чималі дорікання. Останні і за щось незначне можуть отримати чималу похвалу, тоді як перші, якщо їхні слова не будуть викликати подиву і вражати, не тільки не отримають похвали, але знайдуть чимало критиків. Слухачі сидять і судять про проповідь не стосовно її змісту, а стосовно своєї думки про проповідника. Тому той, хто своїм красномов-

ством стоїть вище за інших, має і більше за інших трудитися. Він не може немічністю людської природи виправдовуватися тим, що не може скрізь встигати. Бо коли його проповіді не будуть уповні відповідати тій високій думці, що склалася про нього, тоді вони будуть супроводжуватися неабиякими насмішками і критикою з боку народу. Ніхто не задумується над тим, що смуток, неспокій, турботи, а часто і гнів, затьмарюють чистоту розуму і заважають його творам бути світлими, і взагалі неможливо, щоб людина завжди була однаковою й у всьому мала добрі успіхи. Природнім є інколи схибити і виявитися слабкішим за власні сили. Однак про це, як я сказав, не хочуть думати, а звинувачують проповідника, судячи про нього, як про Ангела. І взагалі людина є такою, що на численні і значні заслуги ближнього не звертає уваги, а коли виявиться будь-яка вада, хоч би і незначна, і давно минула, — тут же її знаходить, негайно чіпляється за неї і постійно про неї пам'ятає. І таке мале й незначне часто принижує славу багатьох великих мужів.

6. Бачиш, шановний, що сильному у слові необхідно мати і чималу ревність, а з ревністю таку терпливість, яка є не у всіх, кого я згадав. Чимало даремно і без причини постійно турбують його і, не маючи в чому звинуватити, ненавидять за те, що його всі поважають. Треба мужньо переносити їхню мерзотну ненависть. Не бажаючи скривати цю свою безпричинну прокляту ненависть, вони злословлять, ганьблять, таємно обмовляють і явно ворогують.

Якщо душа за будь-якої неприємності почне непокоїтися і дратуватися, то вона, знемагаючи від печалі, не зможе бути бадьорою. І не тільки вони самі мстять йому, а намагаються робити це через інших. Часто, вибравши будь-кого, що не вміє нічого сказати, вони підносять його хвалюю і звеличують понад його гідність. Так чинять не ради того, щоби прославити недостойного, а щоб принизити славу достойного. Одні це роблять через безумство, інші — через невігластво і заздрість.

Однак у доблесного мужа боротьба буває не тільки з ними, а часто і з невіглаством цілого народу. Бо неможливо, щоб весь народ складався із освічених людей, іноді більшість зібрання — це люди прості. Інші, хоч і більш освічені, але у порівнянні з людьми, що мають поняття про красномовність, багато в чому необізнані. І коли заледве знайдеться один чи двоє, що мають таку здібність, тоді неодмінно той, хто говорив краще, отримує менше оплесків, а часом взагалі залишається без будь-яких похвал. Проти такої несправедливості необхідно озброїтися мужністю, і тих, що так діють через невігластво, прощати; а тих, що роблять це через заздрість, оплакувати як

нешчасних і жалюгідних; і бути впевненому, що власна сила не убавиться ані через тих, ані через інших.

Так і талановитий живописець, що своїм мистецтвом перевершує інших, коли бачить, що люди необізнані з цим мистецтвом, насміхаються з його картини, яку він написав з особливим старанням, через осуд неуків, не повинен занепадати духом і вважати картину поганою, як і картину насправді погану вважати чудесною і прекрасною тільки тому, що нею захоплюються неукі.

7. Талановитий художник сам має бути суддею своїх творів. Гарними чи поганими вони можуть вважатися тоді, коли розум, що їх витворив, винесе їм той чи інший вирок. А про думку сторонніх, неправильну і недосвідчену, ніколи не треба думати. Так і той, хто прийняв на себе подвиг учителя, не повинен зважати на похвали сторонніх і занепадати душею тоді, коли їх немає; а подавати повчання так, щоб догодити Богові (бо саме це має бути для нього правилом і єдиною метою найбільш старанного повчання, а не оплески і похвала). Якщо буде похвала від людей, нехай не відкидає її; якщо не отримає її від слухачів, нехай не шукає і не нарікає. Бо для нього достатньою і найкращою втіхою в трудах є те, коли він може усвідомлювати, що складав і направляв свої повчання, щоб догодити Богу.
8. Воістину, хто охоплений пристрастю до безрозсудних похвал, той не отримає жодної користі ні від своїх численних трудів, ні від сили свого слова. Бо душа, яка не вміє переносити нерозумні визначення народу, слабне і втрачає бажання удосконалюватися в слові. Тому більш за все необхідно себе привчати ставитися до похвал зневажливо. Бо для того, щоб уберегти в собі цю силу, одного уміння говорити недостатньо.

Навіть коли б звернути особливу увагу на того, кому цього таланту не вистачає, то виявляється, що і йому необхідно би ставитися до похвал зневажливо. Не отримуючи прославлення від народу, він неодмінно впаде у безліч гріхів. Бо, не маючи сили зрівнятися з тими, що володіють даром красномовства, він не втримається від ворожості, заздрості, безпідставних звинувачень і чимало інших подібних непристойних речей: відважиться на все, хоч би заради того, щоб убогістю своїх здібностей отримати їхню славу, довелося погубити свою душу. Крім того, через те, що душа його розслабиться, він утратить і ревність до цих трудів.

Багато трудитися і отримувати мало похвал — це дійсно може виснажити і добре приспати того, хто не вміє зневажати похвалами. Так і землероб, який змушений трудитися на неродючому полі і обро-

бляти кам'янистий ґрунт, якщо не має особливого бажання працювати і не боїться голоду, залишає свою працю.

Якщо ті, що мають здібність проповідувати з неабиякою силою, відчують необхідність у постійному удосконаленні ради збереження цих здібностей, то які труднощі, які переживання, яка розгубленість очікує того, хто до цього абсолютно не приготований і вимушений думати про це вже під час звершення цього подвигу, щоби чималими зусилля отримати хоч якийсь успіх! А якщо хтось із поставлених після нього, що займає нижче становище, зуміє у цьому прославитися більше за нього, тоді треба мати майже божественну душу, щоб не піддатися ненависті і не засмутитися. Стояти на вищому щаблі достоїнства і бути обійденим нижчими, і мужньо все переносити, — це властиве не моїй душі, а надзвичайній, подібній до адамантової. Ця неприємність ще може бути терпимою, коли той, що випереджає, скромний і досить виважений. Але коли він грубий, гордий, честолюбний, тоді, явно звеличуючись і таємно насміхаючись, все більше і більше привласнюючи владу, щоб у всьому замінити попередника, зробить його життя настільки гірким, що кожного дня можна бажати собі смерті. І у всьому цьому він особливо опирається на свободу слова, симпатію народу і прихильність усієї пастви.

Хіба ти не знаєш, яка любов до красномовства розвилася нині в душах християн, і ті, що займаються ним, мають особливу повагу не тільки у зовнішніх (язичників), але й у «своїх за вірою» (Гал. 6, 10)? Хто ж може винести таку ганьбу, коли під час його проповіді всі мовчать, нудяться і чекають завершення слова, ніби відпочинку після трудів, а іншого, хоч він і довго говорить, терпеливо слухають, тривають, коли він хоче зупинитися і ображаються, коли замовкає? Все це тепер видається тобі незначущим і таким, що не заслуговує уваги, позаяк не перенесене тобою. Але воно може погасити ревність і ослабити силу душі. Хіба, щоби хтось відрікся від усіх людських пристрастей і намагався уподібнитися безтілесним Силам, які непідвладні ні заздрості, ні марнославству, ні будь-яким іншим немочам. Якщо знайдеться така людина, яка зможе здолати цього невловимого, нездоланного і дикого звіра, тобто народну славу, і відсікти його численні голови, або краще з самого початку не допустити, щоб ця слава зароджувалася, той зможе належним чином відбивати всі ці напади і залишитися спокійним, ніби в тихій пристані. А хто не звільниться від неї, той обтяжує свою душу постійною розгубленістю, смутком і безліччю інших пристрастей, ніби різного виду боротьбою. Чи потрібно перераховувати й інші труднощі, про які не може говорити і знати той, хто не переніс їх сам?